

№ 28 (2019) стор. 130–135

The National Academy of Fine Arts and Architecture

Ukrainian Academy of Fine Art. Research and Methodology Papers

ISSN 2411-3034

Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 76.071.1(477) “19”

ORCID 0000-0002-6303-051X

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.28.2019.130-135>

Валерія Пітеніна

аспірантка при кафедрі теорії та історії мистецтва НАОМА
pitenina74@gmail.com

Науковий керівник — О. А. Лагутенко, доктор мистецтвознавства, професор

БРИТАНСЬКА СЕРІЯ ДИТЯЧИХ КНИЖОК

“BOOKS FOR THE BAIRNS” (1896–1912 pp.):

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена серії дитячих книжок “Books for the Bairns”, що видавалась у Великій Британії в 1896–1912 роках. Висвітлено історію та засади її створення журналістом і громадським діячем Вільямом Стедом. Серія книг була проілюстрована здебільшого художником-графіком Брінслі ле Фану, який є молодослідженим автором. Проаналізовано принципи оформлення серії, її роль у формуванні дитячої книги. Ілюстрації серії розглянуто у контексті проблеми інтерпретації й адаптації зображення до широкої читацької аудиторії.

Ключові слова: дитяча книжка, ілюстрація, книжкова графіка, “Books for the Bairns”, Вільям Стед, Брінслі ле Фану.

THE HISTORY OF CREATION AND DESIGN FEATURES OF THE BRITISH SERIES OF CHILDREN’S BOOKS “BOOKS FOR THE BAIRNS” (1896–1912)

Valeriia Pitenina

Abstract. The 19th century is called the “golden age” of a children’s book. At this time, a variety of children’s literature appeared, first of all in Britain. The model of a decorated book are the books of Kelmscott Press. However, it was precisely at this time that a series of children’s books with a modest design at affordable prices, such as the so-called “one-penny” series “Books for the Bairns”, emerged. Ideologist and permanent editor of Books for the Bairns William T. Stead was a well-known journalist, founder and editor-in-chief of periodicals, public figure, child rights defender and a fighter against child prostitution. In 1912 he was nominated for the Nobel Peace Prize, but scandalous reports, imprisonment, and his interest in spiritualism made W. Stead’s image controversial. The concept of the series, created by Stead, is based on a combination of an adapted simplified literary translation and a detailed step-by-step visual story that accompanies the text. The chief illustrator and visual co-author of W. Stead was the Irish artist B. Le Fanu (Brinsley Le Fanu, 1854–1929). For B. Le Fanu, the illustration of the series was the biggest art project. At his time, B. Le Fanu was known for the illustrations to the works of his father — Sheridan Le Fanu, one of the founders of the Irish mystical novel. They have the characteristic features of the Victorian era. Making illustrations for children’s books, B. Le Fanu does not lose their fantastic nature, but combines them with a realistic drawing. Each cover of the series represents one of the main characters of the book. A simple but vivid picture, one or two characters on the cover, a landscape or interior outlined by several elements — that’s what the covers by B. Le Fanu were like. None of them are decorated with patterns or ornamental details. The artist consistently implemented the concept of simplicity and clarity suggested by W. Stead, but not primitiveness. The best volumes in the series are his illustrations of L. Carroll’s “Alice’s in Wonderland” and M. Servantes’s novel “The Adventures of Don Quixote”. The “Books for the Bairns” series, although not exquisitely designed and illustrated, has become a model for children’s literature publishers for half a century and inspired the appearance of similar series of cheap children’s books in Western Europe and also Russia and Ukraine.

Keywords: children’s book, illustration, book graphics, “Books for the Bairns”.

Постановка проблеми. XIX століття називають “золотим століттям” дитячої книжки. Саме в цей час, насамперед у Великій Британії, спостерігається розмаїття дитячої літератури. Наприкінці століття взірцем ошатної, декорованої книги стають видання Kelmscott Press. Водночас з’являються і серії дитячих книжок зі скромним оформленням і демократичною ціною, орієнтовані на дітей з незаможних родин. Одна з них — так звана “однопенсова” серія “Books for the Bairns”. Розраховані на широку аудиторію, книги серії “Books for the Bairns” мали привернути увагу свого читача доступністю, зрозумілістю, універсальністю змісту та оформлення. Принципи побудови серії та її художні особливості вимагають детального опису та аналізу.

Актуальність дослідження. Наприкінці XIX століття Велика Британія стала центром книговидавництва. Творчість О. Бердслея (1872–1898), В. Крейна (1845–1915), Д. Дюмор’є (1834–1896), Д. Теніела (1820–1914) стала взірцем поєднання творчості письменника та художника у створенні ілюстрованої, зокрема дитячої, книжки. Одночасно у Великій Британії XIX століття започатковано серії дитячих книжок для широкого кола. Одна з найвідоміших — “Books for the Bairns”, видана Вільямом Стедом та проілюстрована здебільшого ірландським художником Брінслі ле Фану. Ця серія була настільки популярною, що суттєво вплинула на подальший розвиток дитячої книжки у європейському просторі, та опосередковано — на українську книгу.

Зв’язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Стаття присвячена принципам та методам ілюстрування серії книг, які вплинули на подальший розвиток художнього оформлення дитячої книжки. Стаття виконана у відповідності до дисертаційного дослідження автора щодо стилістичних особливостей ілюстрування української дитячої книжки у європейському контексті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мистецтво ілюстрації дитячої книжки у Великій Британії XIX століття неодноразово привертало увагу науковців. Звертає увагу на європейські тенденції, що відчутно плинули на розвиток української графіки О. Лагутенко (Лагутенко О. 20–22). Дослідження Е. Ганкіної (Ганкина Э. 67–78)

щодо дитячої книжки також підкреслюють значущість впливу британської книги другої половини XIX століття на розвиток ілюстрації. Проте оформлення серійних видань, зокрема “Books for the Bairns”, не було висвітлене у вітчизняних дослідженнях. Найбільш ґрунтовним дослідженням діяльності засновника серії В. Стеда присвячена монографія С. Вуд “W.T. Stead and his “Books for the bairns”” [В. Т. Стед та його “Книги для діток”], де розглядаються лише літературні та редакторські аспекти створення “Books for the Bairns”. Британський дослідник V. Richmond у своїй статті “Don Quixote as Children’s Literature: A Tradition in English Words and Pictures” [Дон Кіхот у дитячій літературі: традиція в англійських текстах та ілюстраціях] розглядає один з номерів серії, ілюстрованих Брінслі ле Фану, в контексті історії ілюстрування роману М. Сервантеса “Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі”. Водночас Д. Валлей та Т. Честер (Whalley J. I., Chester T. R. 27) розглядають саме цю серію, як найвпливовішу серед дитячих видань наприкінці XIX століття.

Зазначення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У статті розглянуто феномен популярної загальнодоступної дитячої літератури в Великій Британії XIX століття на прикладі однієї серії книг. Проаналізовано основні принципи її художнього оформлення та опосередковані впливи на подібні видання в Україні.

Новизна наукового дослідження. Серія книг “Books for the Bairns” не розглядалася раніше як цілісне художнє явище, вона не описана і не введена до контексту українських досліджень дитячої ілюстрації.

Виклад основного матеріалу. Початок XIX століття ознаменувався революційними змінами у книговидавництві. У 1810 Ф. Кеніг запатентував машину ротаційного друку, яка пришвидшила друк від декількох сотень до 12 тисяч аркушів на годину. Технологія торцевої гравюри, винайдена Т. Б’юїком у 1790 році, надала художникам-ілюстраторам широкий лінійний діапазон. Винайдення літографії відкрило подальші можливості, у поєднанні з іншими формами друку вона дала можливість багатоколірного друку — хромолітографії. Літографія і торцева гравюра стали основними техніками для художників-ілюстраторів середини XIX століття.

Водночас спрощення та збільшення книжкової продукції призвело до зниження рівня оформлення книги, його уніфікації. Рух “Мистецтва і ремесла” виступив антагоністом типізації та механізації мистецтва, в тому числі й книжкового.

Розвиток дитячої книжки у цей період мав свої особливості. В середині XVIII століття у Британії набули великого поширення “недільні школи”. Завдяки їм до невеликого кола дітей заможних родин, що отримували домашню освіту, приєдналась чимала кількість дітей робітників і представників найнижчих верств, що отримали навички письма й читання. В середині XIX століття кількість дітей, що навчалися читати у недільних школах Великої Британії наблизилась до 1,5 мільйонів (Townes 112). Збільшення кількості читачів формувало попит на різноманітну дитячу літературу для усіх вікових категорій. Малотиражна й коштовна книжка не могла задовольнити зростаючі запити нової читацької аудиторії. Одним з кроків на шляху подолання цієї проблеми було відкриття у 1882 році в Нот-

тінгені першої публічної бібліотеки для дітей. Наступним кроком стало виникнення у 1896 році серії дешевих “однопенсових” книжок для дітей “Books for the Bairns” (Whalley 127). Ідеолог і постійний редактор “Books for the Bairns” В. Стед (William T. Stead) був відомим як журналіст, засновник та головний редактор Pall Mall Gazette і Review of Reviews, громадський діяч. У 1912 році його номінували на Нобелівську премію миру, але скандальні репортажі, тюремне ув’язнення та захоплення спіритизмом створили В. Стедові імідж, сповнений протиріч.

Серія книжок для дітей “Books for the Bairns” започаткована ним вже після бурхливих подій журналістського життя, але так само сповнена демократичними ідеями. А саме, бажанням створити серію універсальну за змістом, цікаву дітям з різною освітою та соціальним походженням. В. Стед пише:

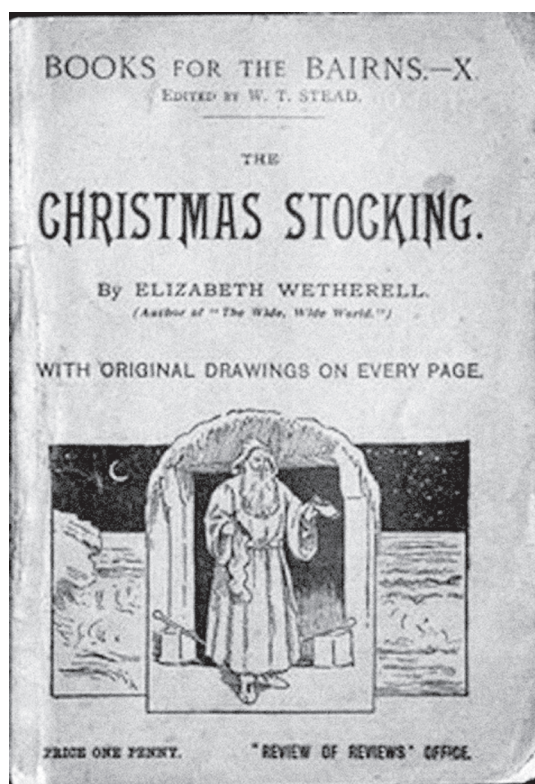
... Її можуть собі дозволити діти бідних робітників; але вона настільки гарна, що і Російська імператриця виписує її для дітей і вона настільки гарно відібрана, що має спеціальну похвалу від її величності королеви Вікторії. (Whalley 128)

В. Стед власноруч збирав матеріал, редагував міфи і казки, створюючи доступний адаптований переказ. До серії з 288 томів увійшли літературні казки братів Грімм, Х. Андерсена. Ш. Перо, європейський та східний епос, історичні есе (серія виходила з 1896 до 1918 року, навіть після загибелі В. Стеда на “Титаніку”) (іл. 1).

В процесі роботи над серією реалізовувалась концепція популярної, масової дитячої книжки. Вона базувалась на поєднанні спрощеного літературного переказу й ілюстрацій, що супроводжують текст крок за кроком.

На думку редактора, ілюстрації мали бути зрозумілі, докладні, реалістичні. Роль художника як інтерпретатора була надзвичайно важливою. На відміну від ошатної книги, що становила гордість британської ілюстрації цього часу, серія “Books for the Bairns” інтригувала юного читача подробицями, зрозумілими характеристиками персонажів, великою кількістю розповідних деталей.

Головним ілюстратором та візуальним спів-автором В.Стеда був ірландський художник Брінслі ле Фану (Brinsley Le Fanu, 1854–1929).

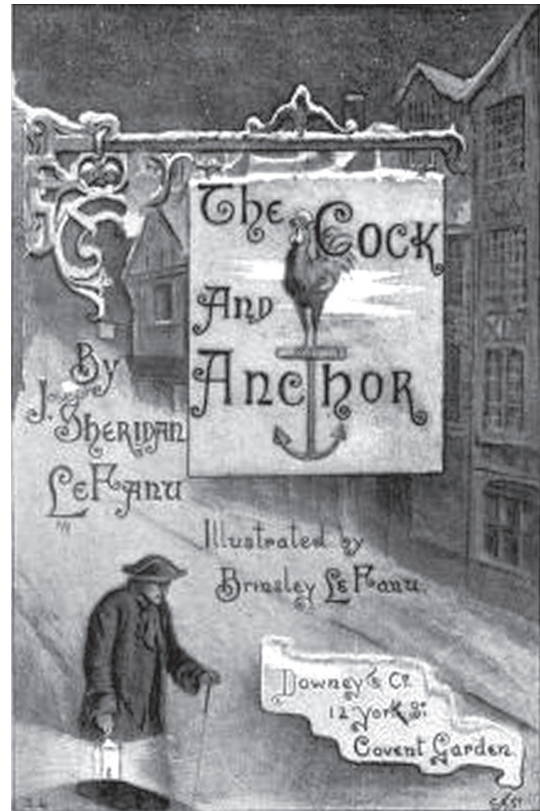
Іл. 1. Обкладинка книжки із серії «Books for the Bairns». Випуск №10*. (Фото автора)

* Wetherall Elizabeth. The Christmas Stocking. Books for the Bairns, #10. London, 1896.

Для нього ілюстрування серії було найбільшим художнім проектом. Прізвище художника, як і його особисте життя, було майже невідоме широкому загалові. Він навчався в Британській королівській Академії та брав участь в академічних виставках із акварелями та ілюстраціями до сонетів В. Шекспіра (The exhibition 49). Брінслі ле Фану був постійним ілюстратором книжок свого батька — Шерідана ле Фану — зокрема збірок “Півень та якір” (ил. 2), “Спостерігач та інші дивні історії”. Ілюстрації Б. ле Фану до книжок його батька романтичні й фантастичні, що характерно для містичних оповідань вікторіанської Англії. Слава Шерідана ле Фану (Sheridan Le Fanu) — відомого літератора, одного з фундаторів ірландського містичного роману — затьмарила особистість Б. ле Фану.

Виконуючи ілюстрації до серії “Books for the Vairns”, Б. ле Фану постав перед нами як майстер реалістичного лінійного малюнка. Дотепного, емоційного, гумористичного. Виконані художником обкладинки серії прикрашені, зазвичай, зображенням головних героїв в оточенні елементів пейзажу або інтер'єру. Жодна з обкладинок не була прикрашена орнаментом або декоративними деталями. Книги серії було легко впізнати завдяки єдиному формату і вигляду обкладинки: невеликий розмір (180×122 мм), рожевий папір для обкладинки, чорно-білий малюнок, достатньо велика, легка для читання назва і зображення однопенсової монети. Разом вийшло 288 випусків, найчастіше по 1 книжці на місяць. Серії не могли бути виконані на однаковому художньому рівні. Серед найкращих художніх рішень — ілюстрації до переказів “Пригоди Аліси в країні див” Л. Керрола та роману М. Сервантеса “Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі”.

У “Пригодах Аліси” Брінслі Ле Фану створює свої, відмінні від ілюстрацій Д. Тенієла, образи головних героїв. Його Аліса старша, подібна до дівчинки-підлітка. Кролик більш схожий на тваринку, а Шляпник відверто доброзичливий. Навіть цитуючи Д. Тенієла, Б. ле Фану декількома штрихами вносить суттєві зміни у характер малюнка і його емоційне сприйняття (ил. 3, а, б). Його ілюстрації простіші, не мають напівтонового різноманіття і варіативності штрихування, але насичені цікавими деталями,

Ил. 2. Обкладинка книги Ш. ле Фану «Півень та якір». Ілюстрація Б. ле Фану*. (Фото автора)

* J. Sheridan, Le Fanu. The Cock and Anchor. London: Downey & Co, 1895.

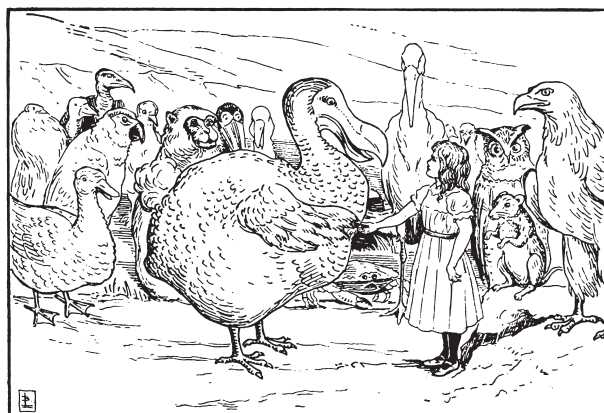
персонажі позбавлені карикатурності. Брінслі ле Фану вдало оперує масштабом малюнка, аби зробити складні просторові перетворення казки наочними. Він послідовно адаптує ілюстрації до розуміння масовим читачем, надаючи їм зрозумілих рис, чітких недвозначних характеристик.

“Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі” М. Сервантеса у трактуванні Б. ле Фану — справжній романтичний лицар, який зустрічається з непересічними труднощами. Ілюстрації в книзі зроблені на полюс або півполюс, їх легко охопити одним поглядом. Композиція проста й виважена, художник використовує нетрадиційні ракурси. Багато уваги приділено деталям і другорядним персонажам — саме в них розкриваються характеристики епохи. Малюнок несе в собі риси історичної достовірності, певної дидактичної насиченості. Характер персонажів абсолютно однозначний, що важливо для розуміння тексту дітьми (ил. 4).

Для серії характерні стилістична єдність, однаковий формат, типізоване оформлення

a

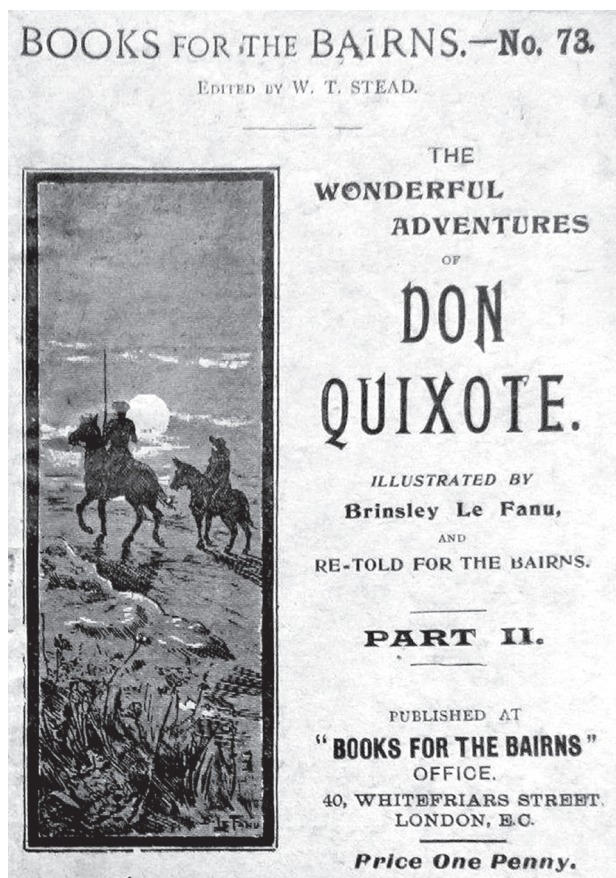

б

Іл. 3. Ілюстрації Дж. Теннієла* (a) та Б. ле Фану** (б) до роману-казки Л. Керола «Пригоди Аліси у Країні Див». (Фото автора)

* Lewis Carroll. Alice's Adventures in Wonderland. London: Macmillan and Co., 1865

** Lewis Carroll. Alice's Adventures in Wonderland. Books for the Bairns, #143. London, 1907

Іл. 4. Обкладинка книжки із серії «Books for the Bairns». Випуск № 71. Ілюстрації Б. ле Фану*. (Фото автора)

* The Wonderful Adventures of Don Quixote. Books for the Bairns, #71. London, 1907

обкладинки, але найголовніше — єдина інтонація зрозумілої докладної серйозної розповіді у супроводі настільки ж широкого ілюстративного ряду. Структурна побудова кожної сторінки книжок цієї серії розглядалася не як художній вираз і засіб взаємодії з читачем, а підпорядковувалась технічним можливостям. Це вплинуло на формат ілюстрацій, які займають горизонтальні або вертикальні пів полоси (на відміну від декоративної ошатної книги того часу, де превалує велика ілюстрація на цілу сторінку). Для того, щоб зробити розповідь більш докладною, художник здебільшого розділяє вертикальну полосу на окремі фрагменти, етапи розповіді. Таким чином цілісність друкованої сторінки залишається, а ілюстративний ряд зберігає свій повільний ритм.

“Books for the Bairns” продемонструвала цілісну концепцію серії літератури для дітей і вплинула на появу аналогічних серій не тільки у Великій Британії.

Тенденція видання серійної дитячої літератури поступово набула популярності й на теренах Російської імперії, і в Україні, особливо в часи її короткої незалежності.

Соціальні процеси, які формували книговидавництво для дітей в Російській імперії, мали схожі риси. Недільні школи, що стали одним з основних чинників зростання читачької ауди-

торії в Європі, виникли у 1859 році майже одночасно в Петербурзі, Єкатеринославлі та Києві. Підйом національного і просвітницького руху також стимулював серійне дитяче книговидання українською мовою у період 1917–1919 років. Перші дитячі серії — бібліотека “Молодість” видавництва “Вік” (1895–1918 рр), та “Дитяча серія” “Т-ва “Час”. Згодом було започатковано серії “Дешева дитяча бібліотека” (видавництво “Український робітник”, Харків, 1919–1930 рр.), “Діточа бібліотека” (видавництво “Світ дитини”, Львів, 1919–1939), “Дитяча серія” (видавництво “Вернигора”, Київ). Вони були об’єднані серійною обкладинкою або схожістю графічних рішень: лаконічна сюжетна лінійна ілюстрація, компактний невеликий формат, використання кольорового паперу для обкладинки. Кількість випусків серії була незрівнянно меншою, ніж “Books for the Bairns”, але тематично та ідеологічно подібна — це перекази Г. Андерсена,

М. Твена, байок Езопа, Г. Бічер-Стоун зрозумілою мовою для масового читача. “Books for the Bairns” сформували взірць і цілісну концепцію серійної літератури для дітей, які мали пролонгований вплив на дитяче книговидавництво та ілюстрування.

Висновки. Започаткована видатним журналістом та громадським діячем В. Стедом серія книжок для дітей “Books for the Bairns” виникла в часи технологічних і соціальних змін у Великій Британії. Її завданням було задовольняти потреби маленьких читачів у якісній зрозумілій дитячій книжці. Серія була проілюстрована здебільшого одним художником, Брінслі ле Фану, що забезпечило спільне за технікою, композицією та стилістикою художнє оформлення. “Books for the Bairns” стала однією з наймасовіших і найхарактерніших дитячих видань свого часу та вплинула на подальший розвиток дитячого книговидавництва й ілюстрації у XIX–XX ст.

Цитовані праці

- Детская книга вчера и сегодня: по материалам зарубежной печати* / сост. Э. З. Ганкина. М.: Книга, 1988. Печать.
- Лагутенко, Ольга. *Українська графіка першої третини XX століття*. Київ: Грані Т, 2006. Друк.
- Richmond, V. *Don Quixote as Children's Literature: A Tradition in English Words and Pictures*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2014.
- The exhibition of the Royal Academy, 1885. The 117th. Catalogue*. London, 1885. <https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/exhibition-catalogue>
- Towns, Elmer L. *History of Sunday School*. Wheaton, Ill.: Tyndale House, 1993.
- Whalley, J. I., Chester T. R. *A History of Children's Book Illustration*. London: John Murray with the Victoria and Albert Museum, 1988.
- Wood, S. *W.T. Stead and his "Books for the bairns"*. Edinburgh: Salvia, 1987.

References

- Detskaia knyha vchera y sehodnia: po materyalam zarubezhnoi pechaty* / sost. Э.З. Hankyna. М.: Knyha, 1988. Pechat.
- Lahutenko, Olha. *Ukrainska hrafika pershoi tretyny XX stolittia*. Kyiv: Hrani T, 2006. Druk.
- Richmond, V. *Don Quixote as Children's Literature: A Tradition in English Words and Pictures*. Jefferson, North Carolina : McFarland & Company, Inc., Publishers, 2014.
- The exhibition of the Royal Academy, 1885. The 117th. Catalogue*. London, 1885. <https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/exhibition-catalogue>
- Towns, Elmer L. *History of Sunday School*. Wheaton, Ill.: Tyndale House, 1993.
- Whalley, J. I., Chester T. R. *A History of Children's Book Illustration*. London: John Murray with the Victoria and Albert Museum, 1988.
- Wood, S. *W.T. Stead and his "Books for the bairns"*. Edinburgh: Salvia, 1987.

Подано до редакції 22.07.2019

Рецензенти:

Зосім О. Л. — доктор мистецтвознавства, доцент;
Лагутенко О. А. — доктор мистецтвознавства, професор.